

DAVLAT ARALASHUVINI KAMAYTIRISH ASOSIDA AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING SAMARADORLIGINI KENGAYTIRISH YO‘LLARI

Shamsitdinova Xonzoda Mardonbek qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Moliya va buxgalteriya fakulteti talabasi

x.shamsitdinova@tsue.uz

***Annotatsiya:** Ushbu tezis korporativ boshqaruv sharoitida aksiyadorlar jamiyatining moliyaviy va iqtisodiy faoliyatida kredit tizimini isloh qilish va takomillashtirishning iqtisodiyotdagi o‘rni hamda ahamiyati tadqiq qilingan. Shuningdek, bir qancha iqtisodchi olimlarning qarashlari va fikrlarining dolzarbligi tahlil qilingan.*

***Tayanch so‘zlar:** korporativ boshqaruv, davlat ishtiroki, aksiyadorlik jamiyatlari, oltin aksiya.*

Yurtimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo‘ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Iqtisodiyotda ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimidan mutlaqo voz kechilib, bozor islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani va pulkredit siyosati puxta o‘ylab olib borilgani makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning yuqori sur’atlar bilan o‘sishini, inflatsiyani prognoz ko‘rsatkichlari darajasida saqlab qolishni ta’minladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar va qulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qildi.

Ta'kidlab o'tish kerakki, davlatning aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv sharoitlaridagi ishtiroki bir necha afzalliklarga ega: Strategik ahamiyatga ega iqtisodiyot soha va tarmoqlarida samarali davlat nazorati o'rnatiladi; strategik muhim tarmoqlarning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratiladi; iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshiradi; yirik aksiyadorlik jamiyatlari bankrotligining oldi olinadi va tugatilishiga yo'l qo'yilmaydi; davlat byudjeti soliqlardan boshqa daromadlariga ega boladi; monopoliya tartibga solib turiladi va narxlar barqarorligi ta'minlanadi; professional boshqaruv amalga oshiriladi va boshqalar. Davlatning haddan tashqari ko'p aralashuvi korporativ tuzilmaning mustaqilligini chegaralaydi; oltin aksiya asosida veto qo'yish huquqining berilishi qarorlar qabul qilishning ortga surilishiga olib keladi.

Aksiyadorlik jamiyatlariga investorlarning qiziqishlari nisbatan past bo'ladi; xususiy mulkdorlar sinfining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi; boshqa aksiyadorlarning huquqlari chegaralanishiga olib keladi; dividend amaliyotlari deyarli kuzatilmaydi va boshqalar. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korporativ tuzilmalar va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etishning biror bir ideal modeli mavjud emas. Shuning uchun ham rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega davlatlarda ham davlat tomonidan tartibga solish amal qilib kelmoqda. Bunda davlat ulushi bilan birga mahalliy hokimiyatlar ulushini ham strategik ahamiyatga ega yirik korporativ tuzilmalar ustav kapitaliga kiritish orqali davlat ishtirokini ta'minlash amaliyoti xorijiy mamlakatlarda keng qollaniladi va bu jihat korporativ boshqaruvda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Korporativda davlat ishtiroki oltin aksiya amaliyotini qo'llash orqali ham amalga oshiriladi. Oltin aksiya ochiq aksiyadorlik jamiyatlarida davlat boshqaruvini saqlab qolish vositasi bolib, davlat vakilining alohida huquqlarga ega bo'lishini ta'minlaydi. Oltin aksiya davlat tomonidan kompaniyalarni moliyalashtirish va daromad olish vositasi hisoblanmaydi. Bu jihat o'z-o'zidan oltin aksiyaning sotilmasligini ifodalaydi. Bunda kompaniya aksiyalarining ma'lum paketiga ega sifatida davlat vakili aksiyadorlar umumiy yig'ilishida, kuzatuv kengashida hal qiluvchi ovozga ega boladi.

Mazkur jihat o‘z navbatida mamlakat iqtisodiyoti va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Oltin aksiya amaliyoti xorijiy mamlakatlar amaliyotida keng qo‘llanilmoqda va bu amaliyot o‘zining ijobiy samarasini berib kelmoqda.

Aksiyadorlik jamiyatlarida davlat ishtirokini oltin aksiya amaliyotini qo‘llash orqali o‘rnatish:

1. Strategik muhim qarorlarni chiqarish.
2. Tashkilot faoliyatini tashkillashtirish.
3. Rentabellik ko‘rsatkichlarini nazorat qilish.

Aksiyadorlik jamiyatlaridagi davlat ishtiroki bunday korxonalaridagi tayinlangan davlat vakili orqali amalga oshiriladi. Davlat vakili davlat aktivlarining ishonchli boshqaruvchisi vakolatlarini davlat aktivlarini ishonchli boshqarish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq bajaradi. Davlat vakili Aksiyadorlik birlashmalari va kompaniyalaridagi aksiyalar davlat ulushidan samarali foydalanilishi ustidan monitoring olib borish komissiyasi tomonidan tayinlanadi. Davlat o‘zlarning vakillari orqali aksiyadorlik jamiyatlarining ichki ishlariga aralashadi. Jumladan, aksiyadorlik jamiyati ustaviga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish yoki aksiyadorlik jamiyatining yangi tahrirdagi ustavini tasdiqlash; aksiyadorlik jamiyatini qayta tashkil etish; aksiyadorlik jamiyati faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini o‘zgartirish; aksiyadorlik jamiyatini tugatish, tugatish komissiyasini tayinlash hamda oraliq va yakuniy tugatish balanslarini tasdiqlash; aksiyadorlik jamiyati ustav kapitali miqdorini oshirish yoki kamaytirish; aksiyadorlik jamiyati tomonidan yirik bitimlar tuzish yoki affillangan shaxslar bilan bitimlar tuzish; aksiyadorlik jamiyatining tijorat va notijorat tashkilotlarida ishtirok etishi; aksiyalarni joylashtirish narxini belgilash; korporativ obligatsiyalar chiqarish to‘g‘risida qaror qabul qilish; qimmatli qog‘ozlarning hosilalarini chiqarish to‘g‘risida qaror qabul qilish; korporativ obligatsiyalarini qaytarib sotib olish to‘g‘risida qaror qabul qilish; ijroiya organini tuzish, uning rahbarini tayinlash rahbarining vakolatlarini muddatidan ilgari tugatish; ijroiya organiga tolanadigan haq va kompensatsiyalarning miqdorlarini belgilash; jamiyatning yillik biznes-rejasini tasdiqlash kabilar shular jumlasidandir.

Respublikamizda aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan obligatsiyalarni emissiya qilish tartibi O'zbekiston Respublikasi "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi hamda "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida" Qonunlariga asosan belgilanadi. Ushbu qonunlarga asosan aksiyadorlik jamiyatlari obligatsiyalarni emissiya qilishda quyidagi shartlarga amal qilishi zarur: - jamiyat qonun hujjatlariga va o'z ustaviga muvofiq korporativ obligatsiyalarni va boshqa qimmatli qog'ozlarni chiqarishga hamda joylashtirishga haqli; - qimmatli qog'ozlarni, shuningdek, korporativ va infratuzilma obligatsiyalarni chiqarish hujjatsiz shaklda chiqariladi;

- emitentning korporativ obligatsiyalarni chiqarish to'g'risidagi qarori qabul qilingan sanadagi, auditorlik tashkiloti xulosasi bilan tasdiqlangan o'z kapitali miqdori doirasida;

- keyingi uch yilda rentabellik, to'lovga qobiliyatlilik, moliyaviy barqarorlik va likvidlilikning auditorlik tashkiloti xulosalari bilan tasdiqlangan ijobiy ko'rsatkichlariga ega bo'lgan, shuningdek qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mustaqil reyting bahosini olgan emitentlar tomonidan chiqarilishi mumkin. Yuqoridagilarni kelib chiqqan holda, obligatsiya - bu:

- emitentning qarz majburiyati;
- byudjet daromadlaridan oshgan xarajatlar qismini moliyalashtirish manbai;
- aksiyadorlik jamiyatlari investitsiya loyihalarini moliyalashtirish manbai;
- aholi va korxonalar uchun qo'shimcha daromad olish manbai.

Obligatsiyalarning qo'llanish doirasi kengligi sababli, ularni turlari va sifati bo'yicha tasniflash maqsadga muvofiqdir. Obligatsiyalarning keng tasnifini keltirish uchun respublikamiz obligatsiya bozoridagi obligatsiyalardan tashqari jahon moliya bozori va transmilliy korporatsiyalar amaliyotida keng qo'llaniluvchi obligatsiyalar turlaridan ham foydalanamiz.

Davlat vakili o'z vakolatlarini Xususiylashtirilgan korxonalariga ko'maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi huzuridagi Davlat aktivlarini boshqarish

markazining Iqtisodiyot vazirligi va Moliya vazirligi takliflari hisobga olingan holda tayyorlangan yozma ko'rsatmalari asosida amalga oshiradi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida davlatning ishtiroki birinchi navbatda davlatning yoki davlat xo'jalik boshqaruvi organ (xo'jalik birlashma)larining aksiyadorlik jamiyatlari ustav kapitalidagi ishtiroki bilan belgilanadi. Ustav kapitalida davlatning ishtiroki mavjud aksiyadorlik jamiyatlari quyidagicha guruhlanadi:

1. ustav kapitali to'liq davlat mulki hisobiga shakllantirilgan aksiyadorlik jamiyatlari;
2. ustav kapitalida davlat ulushi mavjud aksiyadorlik jamiyatlari;
3. ustav kapitali xo'jalik birlashmalari (davlat xo'jalik boshqaruv organlari) mulki hisobiga shakllangan aksiyadorlik jamiyatlari;
4. ustav kapitalida xo'jalik birlashmalari ulushi mavjud aksiyadorlik jamiyatlari;
5. ustav kapitalida davlat va xo'jalik birlashmalari ulushi mavjud aksiyadorlik jamiyatlari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliya tizimining samarali ishlashi uning har bir bo'g'in faoliyat samaradorligi bilan bevosita bog'liq. Bunda moliya tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan korporativ moliyada moliyaviy munosabatlarni samarali tashkil etish nafaqat har bir korporativ tuzilmada shu bilan birga har bir mamlakatda alohida muhim ahamiyat kasb etishini ko'rishimiz mumkin. Yuqorida keltirilgan masalalar bo'yicha qabul qilingan qarorlarga veto qo'yish ushbu qarorlar qabul qilingan kuni yozma shaklda amalga oshiriladi. Aksiyadorlik jamiyati aksiyadorlar umumiy yig'ilishi va kuzatuv kengashining davlat vakili ishtirokisiz qabul qilingan qarorlari, shuningdek davlat vakili tomonidan veto qoyilgan qarorlari ijro etilmaydi. Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi va kuzatuv kengashi tomonidan mazkur yuqorida ko'rsatilganlardan tashqari boshqa masalalar bo'yicha qarorlar qabul qilinishida davlat vakili ovoz berishda qatnashmaydi. Lekin davlat vakili ayni bir vaqtda aksiyadorlik jamiyatining oddiy aksiyalari davlat paketini boshqargan hollarda esa ovoz berishda ishtirok etishini ham qayd etish shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Чеботарь Ю.М. Корпоративные финансы и корпоративный контроль: монография /- М.: Автономная некоммерческая организация «Академия менеджмента и бизнес-администрирования», 2016 - 250 с., С. 8.
2. Турсунова Н. Корпоратив молияни бошқаришда молиявий таъминотни самарали ташкил этиш йуллари. Монография. - Т. : “ИктисодМолия”, 2017. - 152 б., 9-бет. Муаллифлик таърифи.
3. <https://www.youtube.com/watch?v:!amX9nd0eQ-6g> (Krassimir Petrov - Financial Management Lecture 01)